

Capu V.

Starea bisericeii poporului romanu in Transilvani'a si Ungari'a sub domni'a lui M. Apafi si a imperatului Leopold I.

§ 30. Consideratiuni generale. Nici-o parte a istoriei poporului romanu din vécurile trecute nu a remasu pâna astadi mai puçinu cultivata decâtu este istori'a sa bisericesca. Avemu incercari, avemu fragmente din istori'a bisericeii, nu dàmu inse nicairi de o lucrare sistematica, intréga, care se se intinda si se curga precum curge unu riu linu preste tóta lung'a serie a vécuriloru de candu se crede cà acestu poporu a primitu religiunea lui Isus Christosu de a sa. Si apoi mi-ar placea si mie se cunoscu pe acelu omu genialu, carele se fia in stare de a scrie istori'a politica, cum si istori'a literaturii române fàra ajutoriulu istoriei eclesiastice. Au fostu câteva vécuri, intru care o parte considerabila a poporului romanescu nici nu cunoscea alta viatia de càtu pe cea din familia si pe cea din biserică. Spre a'si conserva biserica asia precum a mostenise dela protoparinti, elu a renuntyatu vécuri intregi la viati'a publica politica.

Pe la inceputulu acestui vécu alu 19-lea càtiva barbati dintre cei mai tari de spiritu au cutrieratu archive si bibliotece straine si pamentene, spre a inavuti si istori'a nôtra bisericesca, éra prin acea fapta a loru a datu exemplu si indemu salutaru noue urmasiloru sei; dara candu au voitu se le publice li s'au lungitu in cale consur'a si le-a smulsu pén'a din mâna. De aceea suspina si Georgie Sincai la câteva locuri in chronic'a sa dicéndu, cà pentru cutare epoca ar sci se spuna si se descopere multe, se teme inse cà va provoca ura, góna si cà va patí reu. Contimpuranulu seu Petru Maioru apucase a țipari pâna era in viatia, înca si o istoria bisericesca a romaniloru, care asia scrisa mai multu in modu fragmentariu, cá in fuga, cá pe sàrite, cá de fric'a mortii, ea totusi era se reverse o lumina neasteptata prin documentele publicate, daca nu ar fi fostu confiscata indata dupa aparitiunea ei, apoi trimisa dela Buda in Clusiu, de acolo la Blasiu si éra la Clusiu, unde apoi exemplariile nelegate fusera inchise intr'o chilía dela monastirea fran-

ciscaniloru, cu esceptiune de vreo suta, pe care studentii de romanu comandati cá se le incarce dintr'unu caru in altulu, le-au sciutu pitula si duce mai departe. Au fostu adeca si epoce de acelea in viati'a poporului nostru, in care nu era suferitu se se ocupe carturarii sei nici chiaru de trecutul bisericei loru.

La vreo 30 de ani dupa Petru Maioru a luat asuprasi mai alesu fericitul nostru fostu colegu Timoteu Cipariu a continua cu cercetarile pe terenulu istoriei bisericesci si documentele numeróse publicate in colónele Archivului seu in cursu de vreo patru ani sunt unu adeveratu tesauru. Puçini ani dupa acestea se dete viatia pretiósei publicatiuni Biserice'a orthodoxa romana in capital'a Romaniei, o publicatiune acésta, care asiu dori cá se nu lipsésca nici-unui romanu care ține la biserice'a sa si se scie inaltia preste opiniunile preconcepte. Se mai publica din timpu in timpu unele documente inca si in alte foi bisericesci si scolastice din Blasiu, Aradu, Caransebesiu, cum si in diariulu archidiecesanu Telegrafulu romanu dela Sibiu, in fine si »Transilvani'a« organu alu »Asociatiunei transilvane pentru literatur'a si cultur'a poporului romanu«, care se afla in activitate de 27 de ani. Ce se dicu despre cele publicate in colectiunea Hormuzache nepretiuita!

Intr'aceea tóte acelea documente câte vedu lumin'a in sus atinsele publicatiuni sunt fórte bune pentrucá se ne convinga despre saraci'a de care suferimu din lips'a documenteloru bisericesci si se ne marésca setea de a le castiga. Nu este numai lips'a loru care turbura spiritulu amiciloru istoriei, ci este mai virtosu impregiurarea, cá de ex. mai multe acte gubernementali de care se publica ici-colea in dilele nóstre, ne arata, pe ce cale ratacita eramu pàna acuma intru judecarea unoru evenimente eclesiastice, éra din altele invetiamu, cá oricátu s'aru fi aparatu protoparintii popóraloru orientale de influinti'a reformatiunei religióse din apusu, aceea totu a petrunsu si la densele, éra anume in poporulu romanescu a produsu devastatiuni infricosiate.

In màna cu seri'a lunga de documente publicate in a. 1885 in doue volume de càtra dr. Nicolae Nilles profesoru de dreptulu canonicu in Lintiu, precum si cu câte s'au adunatu la Aca-

demi'a romana in anii din urma in aceeași materia, se pôte proba de ajunsu, cã Biseric'a romaniloru nu numai in urmarea domniei Islamului, ci in cele din urma trei sute de ani si in urmarea reformatiunii apusene ajunsese intre focu si apa, sau cum se mai dice la noi, intre ciocanu si nacovala.

Totu in timpulu de fatia ne mai stau la dispositiune: *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia etc.* Auctore Petro Bod de Felső Csernátón, Verbi D. Ministro. — Form. 4-o, 558 pagine. Cu esceptiune de 13 pagine dela inceputu cartea intréga se ocupa pe largu si cu mare pasiune numai de istori'a bisericésca a romaniloru, la inceputu de cea vechia, dupa aceea despre raporturile bisericeii romane cãtra cea calviniana, éra dela 1698 pãna la 1764 despre luptele ferbinti dintre biseric'a latina catolica si cea protestanta din caus'a bisericeii romaniloru din Transilvani'a si Ungari'a cu Banatulul, pe care calvinii subjugandu-o in parte o si incorporasera la biseric'a loru inainte de aceea cu vreo optudieci de ani, éra dela 1698 inainte curtea imperiala se silia se o smulga dela calvini si se o alature la biseric'a latina, care in acea epoca scapatase fôrte tare, dupace stetese sub domni'a principiloru protestanti in mai multu de una suta de ani.

Alta carte manuscrisa, a carei copia exacta o are acum si academi'a romana, este compusa in limb'a magiara titulata: *Az erdélyi oláhok uniáltatásokrol való rövid Historia 1745* adeca *Historia scurta despre unirea romaniloru din Ardealu 1745*. Acésta scriere s'au aflatu in colectiunea de manuscrite fôrte pretiöse, care fusesera proprietate a comitelui Emericu Miko fostu gubernatoru alu tieriei, éra dupa mórtea lui au trecut in proprietatea Museului istoricu si archeologicu din Clusiu, de unde o am decopiatu eu pentru academia.

Cei cari voru se mai afle si alte izvóra pentru scrierea istoriei bisericesci, necunoscute pãna acum cultivatoriloru ei, n'au decãtu se le caute in catalógele colectiuniloru academiei facute in anii mai din urma.

Este bine cunoscutu din diplomele principiloru tieriei, cã incependu din dilele lui Rákoczi tatalu si fiulu (1628—1660) dela mitropolitulu Stefanu Simionu toti mitropolitii dupace

se hirotonia in Bucuresci cá orthodoxi dupa ritulu orientale, faceau totuodata si marturisirea credintiei orthodoxe orientale, éra apoi intorcënduse hirotoniti in patri'a loru, pe langa ce se supunea la tóte dispositiunile protestantice coprinse in diplom'a de confirmare, erau totodata obligati a supune tóte canónele votate in sínódele eparchiei loru la aprobarea episcopului protestantu numitu in stilulu bisericescu calvinianu superintendentu; mitropolitulu romaniloru nu putea numi nici macar unu protopopu in dieces'a sa fàra scirea si aprobarea episcopului reformatu calvinu.

Pàna acuma nu am datu de urm'a nici-unei reclama-tiuni care s'ar fi ridicatu vreodata din partea mitropolitului Ungrovlachiei, care este totodata exarchu alu Plaiuriloru, adeca alu tieriloru invecinate, in contra aceluí abusu ne mai auditu in lumea christiana, cá unu Archiereu se depuna mar-turisirea credintiei orthodoxe in dio'a hirotonirei sale, éra apoi indata dupa întórcere la scaunu in patri'a sa se jure cre-dintia si episcopului reformatu, candu este sciutu, cà bisericile protestante preste totu au lapedatu si lapeda mai tote dogmele nu numai ale Bisericei apusene catholice, ci si pe ale celei resaritene orthodoxe; cà-ci adeca intre altele, reformatii calvi-niani din cele sèpte taine sau sacramente au lapedatu pe cinci si au adoptatu numai doue, Baptismulu si Eucharisti'a; despre hierarchia in sensulu celoru doue Biserici mari nu voru nici se audia; din launtrulu bisericeloru au cassatu si scosu crucile, altariete, icónele si orice urma de sculptura care ar representa vreo fiintia omenésca sau cerésca; pareti albi, unu amvonu pentru predicatori, banci pentru ascultatori si altu nimicu. Ritulu intregu alu Bisericei orthodoxe resaritene cá si pe alu celei latine l'au declarat si ilu declara pro-testanti de idololatria si de superstitiune ce ar merita cá se fia exterminata. Mai in scurtu, nu in patru sau cinci, dara in patrudieci si cincidieci de puncte essentiali, parte mare strinsu dogmatice differu bisericile protestante de Biseric'a orthodoxa resaritèna, la care tóte dogm'a predestinatiunei le pune verfu.

Fia; acestea au fostu si mai sunt pàna in dio'a de astadi doctrinele si convictiunile religióse ale adeveratiloru protestanti si popórale cele civilisate au invetiatu abia in

dilele nóstre a respecta convictiunile religióse ale altora si a fi toleranti ctra cei de alta credintia conformu exempleloru divine date de insusi fundatorulu religiunii. Aici inse ne intimpina cu totul alta intrebare: Cum se putea că se se afle arhierii, cari se jure pe doue simboluri de credintia diametralu oppuse; sau daca voiti, cum se putea, c arhierii si o parte considerabila dintre preoti se crda numai ctu credu protestantii, se execute inse intregu ritulu resariteanu attu de bogatu si aplicatu pentru tóte fazele vietiei omenesci? Si cum re suferia ceilalti episcopi, metropoliti, exarchi si patriarchi ai Resaritului o anomalia, batjocura, calcare in picioru a dogmeloru, a ritului, a canneloru bisericeii asia dicndu de inaintea ochiloru, fra c se aflamu intr'o suta de ani alta urma de resistentia, dectu unu singuru sinodu tinutu la Iasi.

Districtulu Fagarasiului limitrofu in tóta lungimea sa cu Munteni'a, era incorporatu la biserica reformata, avea episcopulu seu propriu, numitu de ctra Domnulu tierii si supusu de a dreptulu episcopului calvinescu. In comitatulu Hunedórei sau asia numita tier'a Hatiegului limitrofa cu Olteni'a, doue protopopiate romanesci trecusera la confessiunea protestanta, precum au trecut si alte doue mai in laintru in Ardealu. Tóta nobilimea de class'a prima si de a dou'a din Ardealu si din Banatu pna pe la Caransebesiu devenise reformata calviniana.

Cum au venit catastrofe de acestea preste Biserica romaniloru, ce influintia au avutu ele asupra poporului ramasu fra nici-o conducere, tinutu intru intunecime orbitre prin lips'a totala a unei educatiuni religióse in limb'a sa materna, la acestea si alte intrebari de natur'a acestora ne dau respunsuri mai multu sau mai puinu satisfacătoare documentele aflate si adunate pna acum.

Fostau si epoce de acelea, unde romanii in unele districte ne avendu unde se mérga la biserica nici in dio'a de Pasci, dorindu a se cumineca sau cum se dice in mai multe parti ale tierii, a lua pasci, pentru că se póta manca de dulce adunau mugurii unor arbusti si facându'si cruce si câteva metanii, din acei muguri inghitiau parintii, inpartindu si la ceilalti membrii ai familiiloru.

din Ungari'a, apoi la poporul romanu din ambele tieri. Éca doue elemente, isi disera ei, fórte bine venite, cu alu caroru concursu s'ar putea restaura catolicismulu decadiutu si a se inmalti numerulu catoliciloru cu mai multe sute de mii. Noi inse amu vediutu mai sus, cà Biseric'a romaniloru apucase a fi subjugata cu o suta de ani mai inainte de càtra cea reformata si in parte chiaru incorporata la acésta.

Din dio'a in care protestantii aflara despre acelu planu alu curtii imperiale, se incinse o lupta cràncena intre acestia si intre catolici, pàna ce lupt'a de condeiu se prefacù in resboiu civile, care s'a inceputu in a. 1703 si a duratu in modu fórte barbaru pàna in a. 1711. Nici la unii din descendentii insurgentiloru din acea epoca nu le prea place se audia, cà un'a din cauzele principale ale insurectiunei lui Franciscu Rakoczi la 1703 a fostu incercarea curtii imperiale de a smulge biseric'a romaniloru de sub domni'a calvinésca si a o alatura la cea catolica; nu le place, pentru aceea inse remane si acestu adeveru evidentu. Éta, asia ajunsera romanii intre focu si apa, intre ciocanu si nàcovala pàna la atàta, in càtu in cei optu ani de revolutiune rakocziana câteva mii de romani luptau sub nume de Curuti (Cruciati) la Rakoczi, éra alte mii din ei isi aruncau viati'a in siantiu sub nume de Lobonti (Puscari) in partea trupeloru imperiale regulate. Sciau ei pentru ce si pentru cine se lupta unii cá si altii? Eu me indoiescu fórte.

In totu casulu unu lucru se scie din acei ani de pe-rire. Problem'a de existentia a bisericeii romaniloru era pusa spre a fi deslegata. S'a lucratu la descurecarea ei aprópe 150 de ani intre lacrimi de sange si a trebuitu se ajunga omenimea la unu anu 1848 pentru-cá ea se fia taiata si nu deslegata.

Voimu se cunóscemu episódele si peripetiile acestei tragedii eclesiastice care s'a petrecutu in 150 de ani? Se folo-simu acestea câteva sute de documente càte ne stau la dis-positiune pàna acuma pentru acésta parte a istoriei nóstre, se ne adoperamu a mai scóte din intunecimea archiveloru càtu se póte mai multe documente de adeverata valóre istorica din tóte vecurile pàna unde suntemu in stare de a petrunde in trecutul celu mai departatu alu natiunei nóstre si alu

tieriloru locuite de ea, pentru-cá încai successorii nostri se'i póta compune o istoria pragmatica, care se'i fia falinariu conducatoriu pe drumulu celu intunecosu alu viitoriului.

§ 31. Legi politice, sub care gemuse biseric'a romaniloru. Cujus est regio, illius est religio, a cui este tíer'a, a aceluia este si religiunea. Acésta maxima de statu adoptata dela inceputulu reformatiunei de cátra domnitorii protestanti in Europ'a, fu aplicata si in Transilvani'a de cátra principii calviniani, de cátra dietele si consiliarii tieriei asupra bisericeii orthodoxe gr.-resaritene cu o rigóre ce semena fórte multu cu rigórea si gón'a ridicata in aceleasi timpuri de cátra puterea mohamedaniloru asupra lumii christiane din imperiulu otomanu. Acésta asertiune se póte proba in dilele nóstre mai usóru decátu oricand altadata. Nu avemu decátu se recurgemu la multimea legiloru dietali decretate pâna la mórtea lui M. Apafi, cum si la câteva decrete si diplome de ale principiloru, tóte relative la biseric'a gr. or. romanésca, pentrucá se ne convin-gemu despre adeverulu ce susţinemu; se mai frundiárimu si prin unele chronice, care ne conservara câteva tragedii si martiriuri bisericesci.

Intre meritele scientifice ale eruditulu canonicu Ioanu M. Moldovanu se numera cu totu dreptulu si publicarea colectiunei de legi politice relative la numit'a biseric'a, coprinsa in Archivu pentru filologia si istoria de T. Cipariu, incependu dela pag. 219 cu precurmare pâna la pag. 576. Este lunga acea serie de legi, credemu inse cá la locul acesta va fi prea de ajunsu, daca vomu cita numai pre câteva din cele mai semnificative. Moldovanu le titulase in spiritu de ironia »Libertatea consciintiei in Transilvani'a«, cu care adeca se falescu fórte pe nedreptu istoricii protestantiloru.

Apoi éca prin ce feliu de legi era »asecurata«, adeca su-grumata »libertatea consciintiei religióse« a poporului si clerului romanu in Transilvani'a de cátra protestanti inclusive pâna la Mich. Apafi I. Treceму aici mai preste tóte legile relative numai la r. catolici sau latini, care se incepu din Februaru 1543 si ne marginimú la legi care au a face cu credinti'a si cu biseric'a resaríténa, éra de acestea se afla numai dela 1566 incóce.

In diet'a din 30 Novembre 1566 ținuta la Sibiiu art. 36 s'a decretatu estermnarea tuturoru invetiaturiloru despre religiune, câte aru fi in contra doctrineloru luterane si calvine cá totu atâtea eresuri. Dogmele bisericeii romano-catolice latine cu totu ritulu ei tractatu cá idololatra, au fost proscrise de mai inainte si tóte averile bisericesci ale ei confiscate; acum inse au ajunsu aceeași sórte pe biseric'a orientala cu dogmele si cu ritulu seu, pre care acésta lege le numesce eresuri, care aru domni mai vîrtosu între romani (Valachi, Oláhok).¹⁾ Poporului romanescu i s'a fost impusu unu popa anume Georgie cá episcopu superintendente calvinescu. Prin art. 37 din aceeași dieta se decide asia: Cei cari aru fi in contra acestei decisiuni (de a estermna religiunea orientala), se stea la disputa cu episcopulu Georgie din biblia, si daca totu nu aru voi se se întórca la religiunea cea adeverala (intielege ací pre cea calvinésca), unii cá aceia, fia episcopi romanesci, popi sau calugari, se fia scosi din tíera. Totu poporulu se asculte numai de episcopulu Georgie si de popii pe cari îi alege elu, éra cine ar turbura pe acestia, se fia tractatu cá tradatoriu (nota infidelitatis).

Asia dara religiunea gr. resariténa a romaniloru locuitori in Transilvani'a si in partile Ungariei inpreunate cu acésta fusese proscrisa din tíera inainte cu 322 de ani, éra romanii cari o marturisiau pe acésta, declarati necredinciosi, tradatori ai patriei.

Se ținemu prea bine in mînte acesti articli de lege barbari si hostili, atátu pentrucá ei s'au repetitu mai desu in cursulu celoru trei vécuri, câtu si cá spiritulu loru predomnesce in multe capete de ómeni politici pàna in dio'a de astadi, de si in altu intielesu, inse totu spre stricaciunea natiunei romanesci.

Art. 13 din 1568 alu dietei dela Turd'a provóca pe domnulu tierei Ioanu Sigismund Zapolya, cá se infrene pe

¹⁾ Petru Bod provocanduse la acésta lege o comentédia asia: „Unanimi consensu decreverunt, ut verbum Dei ubique libere praedicetur, idololatria virtutibus divinis inimica eradicetur: praecipue inter Valachos, quorum Ductores coeci coecos ducunt, atque ita tam se quam miseram plebem in foveam deduxerunt (Verba sunt Decreti). Iam vero ipsorum ministri superiorum censurae subiiciuntur, ut tanto accuratius officio satisfacere adniterentur.“

acei romani cari cutédia a se oppune invetiaturiloru episcopului romanescu de legea calvinésca si mai asculta totu de popii loru cei vechi. Din contra cu respectu numai la sectele protestanților art. 20 alu aceleiasi diete dà libertate deplină predicatoriloru, cá se propage evangeli'a ori unde, fiacare dupa cum o intielege elu, si daca primesce poporulu, bine; daca nu, nimeni se nu fia constrinsu cù puterea, si fiacine se póta tiné predicatoru dupa placu, si pentru acésta se nu cutedie a se batjocóri unii pe altii sau a se amerintia cu inchisóre.

Art. 20 din 1569 dela Turd'a dispune, cá romanii casatoriti cari au trecut la legea calvinésca sau dupa cum dice artículu, la cari popii loru »au predicatu cuventulu lui Ddieu dupa adevéru, se le dea câte o claía de gràu.«

De aici vedemu, cá chiaru si in periodulu de antaiu alu reformatiunei trecusera mai multe familii romane la confesiunea protestanta, la cea luterana a sasiloru de siguru cá nu, ci la cea elvetica calviniana, adeca a unguriloru.

In diét'a din 26 Aprile 1577 tinuta sub domni'a lui Christoforu Báthori se spune si mai limpede, cá pàna in acelu anu trecusera fórte multi din poporulu romanu la confesiunea calvinésca, s'au abatutu dela credinti'a grecésca si asculta cuventulu lui Ddieu in limb'a loru materna. Éra dupace superintendentulu loru a repausatu, noi decretaramu cá se'si aléga din sinulu loru superintendentu, pèntrucá predicarea cuventeloru ddiesci intre ei se nu incetédie, ci mai virtosu se faca progressé.¹⁾

Art. 30 alu dietei dela M. Osiorheiu din 1571 opresce cá episcopulu romanescu se nu cutedie a lua dela popii romani taxa mai mare de 1 florintu pe anu, éra pre cei neascultatori se'i degradeze sau se'i pedepsésca in altu modu.

¹⁾ Latinesce: „Quoniam de plebe valachica sunt plurimi, quos Dominus Deus radiis veritatis illuminavit, a professione graeca recesserunt, et verbum Dei propria ipsorum lingua praedicatum audiunt, quorum superintendens jam defunctus est. Decrevimus igitur, ut ex se ipsis eligant superintendentem, ne vivi Dei inter illos verbi praedicatio cesset, imo vero progressum habeat.“

Totu aci P. Bod asigura, cá si dupa a. 1577 s'a purtatu mare grija, cá se tréca romani câtu mai multi la reformatiune, precum se cunósce din legile dietali câte au mai urmatu (P. Bod Historia Unionis Valachorum Cap. I § 1).

Acésta lege, cá si unele care au urmatu in acestu intielesu, ne dà se intielegemu, cà potestatea legislativa a tieriei incepuse a se amesteca si in afacerile disciplinare ale bisericei.

Or, inse care episcopu romanescu se intielege in acésta lege, celu calvinescu sau celu orthodoxu resariténu? Nu incape indoieála, era celu resariténu, pe care diet'a 'lu stringea in curele, precum se va vedea si mai la vale.

Legile citate pàna aici s'au adusu sub domni'a neputintiosului rege Ioanu Sig. Zapolya, in care timpu au apucatu a se forma si inchiega diversele secte religióse pàna la mórtea lui urmata in 14 Mart. 1571.

Sub domni'a lui Stefanu Bathori, care mai tardiu a fost rege alu Poloniei si era catholicu, Art. de lege 64 din a. 1571 ține despre biserica romanilor: »Episcopii si popii romanesci se se țina de datin'a ce a custatu sub domnitoriulu reposatu.« Asia dara status quo ante, fàra nici o indreptare spre mai bine, sau si mai la intielesu, continuarea góneloru.

Intr'aceea s'au fost saturatu si aristocrati'a tieriei de atâtea innoituri si certe religióse, care durasera si in acésta tiéra preste cincideci de ani. Din acésta cauza doue diete, cea dela Turd'a din a. 1572 art. 2 si mai virtosu cea dela Clusiu din 1 Ian. 1573 amerintia pe innoitori cu pedepse grele, cu anatheme, cu proscriptiune si chiaru cu mórte.

Intre 1576 si 1581 au mai apparutu câteva legi pedepșitóre contra innoitoriloru. In aceeasi epoca au fost chiamiati si iesuitii din nou de càtra aristocrati'a remasa catholica in Transilvani'a, pentrucá mai tardiu se fia scosi din tiéra cu forti'a.

In diet'a dela Turd'a art. 3 din 21 Oct. 1579 se decide cá:

»Popii romanesci se'si aléga episcopu romanescu pe cine voru voi, dupace episcopulu loru romanescu de pàna aci a muritu. Si domnitoriulu se intarésca pre care'lu voru fi alesu ei dintre sine.«

Acésta este prim'a lege cunoscuta pàn' acum din véculu alu 16-lea, prin care clerului romanescu i se recunósce dreptulu electoralu in hierarchi'a bisericei sale orthodoxe.

In domni'a flusturatului principe Sigismund Báthori (1581—1599) prin articii de lege ai dietei dela Mediasiu

din Decembre 1588 se proscriu din tíera sub pedepse grele atátu iesuitii càtu si toti calugarii din oricare ordinu aru fi ei, averile loru se confisca din nou; aristocratiloru catolici li se permite se'si țina câte unu popa in curte, dara se nu cutedie a constringe pe iobagi la religiunea loru. In Oradea mare se permite cetatieniloru cá se'si țina popa, cu conditiune inse, cá nu cumva se fia catolicu. (Dela art. 5 pàna la art. 12).

Art. 13 este fòrte memorabile pentru biseric'a romaniloru; acela suna:

»Articlii adusi pàna ací cu respectu la episcopii si popii romanesce remanu intru valóre deplina. Episcopii de ritulu grecu fàra scirea patroniloru se nu póta face visitatiune prin mosii'a nimerui.»

Atàta le trebuea aristocratiloru feudali si patricianiloru sasi, pentrucá se ia la fuga pe mitropolitu ori vreunu episcopu romanescu, de càtu ori ar fi plecatu in vreo visitatiune canonica. Chiaru si urmele acestei legi hostili religiunei au remasu in tíera pàna la mórtea episcopului Vas. Moga intem-plata in tómn'a anului 1845.

Art. 7 alu dietei dela Alba-Julia 1593 obliga pe popo-rulu romanu, cà dupace nu dà decima la cei de alte confesiuni, totusi se dea câte unu banu dela câte cincii clai de cerealii, dela care nici popii loru se nu fia scutíti.

Art. 8 din acelasi anu supune pe popi si pe episcopii romanesce in visitatiunile loru canonice la supraveghiarea stricta a prefectiloru (comites supremi).

Totu sub domni'a lui I. Sigismund Bathori dieta din Sept. 1590 a proscrisu religiunea r. catolica definitivu, nu numai din Clusiu si din Oradea mare, ci mai din tóta tíer'a cu esceptiune numai de una parte a Secuimeii, éra aristocratiloru remasi catolici le face gratia cá se'si póta ținé câte unu preotu in curtile loru sub conditiune, cá acestia se nu cutedie a predica si la poporatiunea de prin pregiuru. Adeca calvinii si luteranii mesurau catoliciloru in Transilvani'a cu mesur'a imprumutata dela acestia din Ungari'a, precum vomu vedea mai la vale. Nici scóle nu mai erau suferiti cá se aiba catolicii.

Daca catolicii au fost tractati atátu de tiranesce, póte judeca oricine; cum au pututu fi tractata biseric'a gr. resari-téna a romaniloru.

In domni'a lui Michaiu vitézulu diet'a dela Alb-Iuli'a din 20 Iul. 1600 au adusu doi articlii de lege relativi la clerulu romanu si anume:

Art. 29 prin care »la poft'a Mariei Sale popii romanesci, in càtu atinge persón'a loru pre totu loculu se scutescu dela sierbitutea (iobagia) la care este supusu poporulu.«

Art. 30. Care popa romanescu s'ar insura si a dou'a óra si cu ocaziunea visitatiunei nu ar descoperi Vladicului, de pre acelu satu comitele supremu se scótia 200 florini pentru voivodulu.

Dupa caderea lui Michaiu au urmatu legi de resbunare cumplita. In Octobre 1600 se decide in diet'a dela Léczfalva, cà oricine va cutedia se mai mérga in tierile romanesci, de unde »le-a venitu stricatiunea si pericolulu«, se'si pérda capulu si averea. Nici-unu popa romanescu se nu mai póta intra niciodata in acésta tíera din tierile romane, éra calugarii se fia proscrisi din tóta tíer'a; daca totusi ar intra vreunulu, acela se fia prinsu si spoliatu.

Selbaticulu tiranu generalu Georgie Basta in scurt'a sa domnia nu a lipsitu a'si resbuna de calvini in modu adeveratu spaniolescu si Neronianu, cà-ci elu dedese ordinu strictu subordinatiloru sei, cá se prinda pe popii calvinesci, se'i torturedie si ucida cá pre ferele selbatece, pe unii ii spendiurá cu capulu in josu de grindu si'i afumá cu carti de a le loru religióse, pe altii ii ardea de vii, éra pe unii puneá se le traga pielea (se'i belésca).

Dupace scapà tíer'a de Basta, rolele se schimbara, calvinii se aruncara cu tóta furi'a loru asupra catoliciloru luandu cele mai aspre mesuri asupr'a loru, pàna cand in dietele din 1607 si in cea dela Bistritia din 1610 se decretà nu numai proscriptiune, ci si ruinarea bisericelor catolice mai din tóta tíer'a, éra exercitiulu religiunei catolice fu restrinsu numai la cultulu privatu in familii.

Credinciosii bisericei resaritene sau adeca clerulu ei nu facea nici-o propaganda in favórea sa, nu indemná pe nici-unu poporu cá se adópte acea credintia; nu se amestecá nici decum in certele celoru patru confessiuni; cartile sale rituali coprindu o multime de rugaciuni fórté favorabili principiului monarchicu si chiaru despotismului incarnatu, precum nu coprindu ritualele nici-unei confessiuni religióse christiane; cu

tóte acestea gónele asupra bisericei resaritene in acésta tíera si in partile Ungariei s'au continuatu in totu véculu alu 17-lea fàra precurmare, precum a fost si pàna in a. 1600. Articlii de legi hostili se innoescu mereu; acésta religiune si biserica este declarata numai de suferita in tíera pàna la bun'a placere a principelui si a dietei, éra pe acésta lege se punea juramentu de càtra principe si dieta pàna in anulu 1847.

Amesteculu potestatii politice in afacerile bisericesci au ajunsu sub G. Rakoczi II asia departe, in càtu art. de lege 13 alu dietei de Alba-Iulia din Februariu 1651 a dictatu pedéps'a mortii asupr'a protopopiloru romani, cari aru fi cutediatu se comitta vreo ilegalitate in processe de divortiu. Preste acésta, tóta functiunea protopopiloru era supusa la cea mai de aprópe controla a auctoritatiloru politice, cum era si functiunea episcopiloru, prin urmare canónele bisericei resaritene erau delaturate prin fortia maiora, sau mai scurtu, autonomi'a ei devenise numai umbra.

Prin art. 5 alu dietei din 1642 episcopii romani sunt opriti sub pedépsa de a fi degradati, cá se nu cutedie a hirotoni feciori de iobagi, éra pre cei hirotoniti se'i degrade si indata se'i restituie proprietariloru, daca nu vrea cá elu insusi se fia degradatu.

Sub Apafi intre 1679—1688 pe langa ce s'au inpusu contributiuni fórte grele pe popii romanesci, apoi de alta parte s'au culesu si cassatu multime de diplome nobilitarie de ale familiiloru romane.

Cei cinci articlii de lege coprinsi in codicele lui G. Rákoczi Aprobatae constitutiones, prin care este inferata atátu religiunea càtu si nationalitatea poporului romanu sunt multu mai bine cunoscuti decàtu se mai ocupe si aici locu. In acelu codice inse s'au adunatu numai legile càte se decretasera de càtra dietele dintre anii 1540 adeca dela ruperea definitiva a Transilvaniei de càtra Ungari'a sub Ioanu Zapolya pàna la a. 1653. Dupa 16 ani Mich. Apafi a dispusu cá se se mai faca una colectiune de legi esite intre anii 1654 si 1669 sub titlu *Compilatae constitutiones Transilvaniae et Partium Hungariae eidem adnexarum.*

In acelea doue colectiuni oficiali inse nici pe departe nu se coprinde tóta multimea legiloru votate in acelea vécuri;

parte mare din trensele compilerii sau redactorii le-au omisu, sau pentrucà in ele se coprindea numai repetitiunea altora, sau si din cauza cà multe legi decretate nebunesce nu erau de locu executabile, precum de ex. exterminarea totala a poporului romanescu din Transilvani'a, desfiintiarea bisericei resaritene si alte nebunii de acestea. S'au aflatu inse mai tardiu chronicari si compileri particulari, cari au pusu mare diligentia intru adunarea de legi ardelene respandite in manuscripte prin archivele tieriei sau in ale unoru familii aristocratice, ai caroru protoparinti au avutu functiuni inportante *in acésta tiéra. Un'a din acelea colectiuni se incepe cu anul 1529 si se inchieie cu 1834.* Adeveratu cà colectiuni de acestea au astadi numai valóre istorica, inse din acestu punctu-de vedere merita tóta atentiunea nóstra, cá totu atâtea probe a le raporturiloru caracteristice dintre popórale acestoru tieri, ale lupteloru dintre ele insele, care mai totdeauna se terminau prin lupt'a celoru trei contra unuia.

Credemu cà pàna aici amu citatu destui articlii de legi, din cari se ne facemu o idea chiara despre greutatea slaviei in care ajunsese biseric'a romana si sub domni'a protestantiloru. Motivele acelu góne nu erau altele decâtu totu acelea cunoscute din periódele domniei politice a regiloru catolici: Scopuri politice ajutate de fanaticismulu religiosu.

§ 32. Diplome, privilegii, decrete de a le principiloru relative la biseric'a romaniloru. Dupace au esitu la lumina si câteva acte publice de ale principiloru Transilvaniei relative la biseric'a romaniloru, suntemu datori se luamu si aici încai pre câteva la cunoscintia, pentru cá din coprinsulu loru se ne convingemu si mai bine despre starea deplorabila, in care se aflase Biseric'a romaniloru din Transilvani'a si partile Ungariei in epoc'a in care acésta tiéra ajunse sub domni'a Casei de Habsburg.

Fericitul Tim. Cipariu a publicatu mai multe acte de acestea emanate dela principii tieriei, una parte din acelea precum le aflase la Petru Maioru, la Fiedler, la Petru Bod (manuscriptu) si altele de airea. Cetindu acelea documente fàra nici-o preocupatiune, se póte convinge oricine, cà in mai bine de una suta de ani doctrinele calvinesci facusera mari

progresse la clerulu romanescu din Transilvani'a, ceea ce este invederatu si din textulu urmatóreloru diplóme:

Diplom'a betranului principe Sigismund Rakoczi, scrisa din Beiusiu (Belényes) 15 Ianuaru 1608, data popii Michailu din Voivodeni in districtulu Fagarasiului, pe care principele ilu lauda, cà-ci »s'au abatutu mai de curend de buna voia si in libertate dela eresurile greciloru si ale schismaticiloru si au primitu religiunea orthodoxa«, adeca pe cea calvinésca. Din acésta cauza principele decretà, cà atàtu pop'a Michailu càtu si ceilalti popi romanesci (pastoribus Valachis) càti se aflau atunci si càti mai aveau se urmedie popi romanesci de religiunea calvina, se se bucura de aceeasi onóre, gratia, privilegii, concessiuni, libertati si prerogative, de care se bucura toti popii reformati si mai alesu ai natiunei unguresci din totu teritoriulu Transilvaniei pentru totdeauna, in tóta privinti'a. Mai departe aceluor popi romani, acum calviniti, li se recunósce si dreptulu de a'si alege intru tóta libertatea cá si reformatii unguri, pe episcopi si pe protopopi (seniores) din mijloculu si din natiunea loru asia, in càtu acestia se nu mai dependa intru nimicu dela episcopii si protopopii Serbiloru si ai Valachiloru sau dela oricare altii de religiune straina.

Acésta diploma s'a publicatu la tóte auctoritatile din tíera spre sciintia si observare; dupa aceea o vomu vedea confirmata si de alti principi successori ai lui Sigism. Rákoczi. Asia s'a pusu fundamentu si mai tare decàtu fusese pàna atunci la o episcopia calvinésca pentru romani; s'a subtrasu si districtulu Fagarasiului intregu de sub jurisdictiunea eclesiastica a mitropolitulu de Alba-Iulia.¹⁾

Diplom'a junelui principe Gabriel Bathori de dato Alba-Iulia 9 Iuniu 1609 subscrisa de elu si de cancelariulu seu Franciscu Kendi constata inainte de tóte, cà popii romani cari marturisescu dogmele greciloru, pe di ce merge sunt totu mai multu asupriti si tiraniti de càtra domnii feudali si ce este mai multu, in contra dreptulu si a dreptatii sunt supusi la iobagia, nici sunt suferiti a se muta dintr'unu locu in altulu si póta sarcine intocma cá ceilalti iobagi. Deci principele voiesce se vindece acestu reu neaudit (volentes

¹⁾ Cipariu Archiv Nr. XXXI din 1 Ianuaru 1871, unde se afla textulu intregu in limb'a originala latina insoçitu de note.

itaque hujusmodi ipsorum malo inaudito consulere) si voindu se ajute pe preoti cu atātu mai virtosu, cā ei inca facu servitiu ddieescu, decerne »din gratia speciala si din plenitudinea potestatii sale, cá de aci inainte popii romanesci de religiunea gréca se se bucure de dreptulu migratiunei libere chiaru in contra vointiei domniloru, inse cu scirea mitropolitulu locuitoriu in Alba-Iulia conformu canóneloru si ritulu loru si dupa modulu observatu la celelalte confessiuni.

Mai departe spre a se arata si mai bunu cātra clerulu gr. or. romanescu principele desfiintiédia tóte sierbitutile iobagesci cāte erau siliti preotii se le faca pāna atunci la domnii feudali, pentru totdeauna, afara numai de unele daruri (plocóne, cinsturi) usitate a li se face preste anu la dile mari.

Era frumosu acestu privilegiu datu preotiloru romani dela Gabrielu Batori, de care inse nu s'au pututu folosi mai nicidecum, antaiu pentrucā feudalii niciodata n'au voitu se scia de asemenea privilegie si diplome date de cātra domnitori, daca acelea n'au emanatu cu scirea si cu votulu loru si daca nu s'au publicatu in vreo dieta, apoi pentrucā semena fórte, cā Gabr. Batori cu acésta diploma voise a face unu complimentu domniloru din Munteni'a si Moldov'a, cu cari indata la inceputulu domniei sale subscrisesse unu pactu de confederatiune si amicitia, spre a si asecura domni'a dela spate, pre cand aristocratii din Ungari'a superiora si mai multi din Transilvani'a conspirati asupra lui planuisera nu numai detronarea, ci si uciderea lui, din caus'a tiraniei si a desfrenariloru lui, la care erau espuse femeile frumóse ale magnatiloru si a le patricianiloru sasi din Sibiu. Dupace Bathori s'a sculatu cu arme mai multu cá din chiaru-seninu asupr'a lui Radul domnu alu Munteniei, clerulu romaniloru din Transilvani'a inca nu mai avea se astepte nimicu dela elu. De altmintrea domni'a acestui Bathori a duratu numai din 1608 pāna in 1613 cand fu omoritu de cātra doi capitani ai sei la Oradea mare. Se intielege cā cu mórtea principelui au apusu si privilegiulu clerului romanu.

Diplom'a data de cātra principele Gabriel Bethlen totu numai popiloru din districtulu Fagarasiului cá si alui Bathori, este din 18 Septembrie 1624 si ea nu coprinde mai multu decātu scutirea aceloru popi de plat'a díeciueleloru din producte

si din vite, la care plata domnii feudali îi siliau înca si dupace parte mare din ei trecuse la legea calvinésca. Gabr. Bethlen a fost principe de mare auctoritate, aristocrati'a inse nu a voitu se scia nici de diplom'a lui data clerului romanu, precum se va cunósce si din alte informatiuni.

Cunoscut'a diploma a principelui Georgie Rakoczi I cu data din Alba-Iulia 18 Octobree 1643, prin care Stefanu Pop Simion din Alba-Iulia alesu de càtra sinodu in loculu lui Elie Iorest celu degradatu si batutu cu nuiele este confirmatu in scaunulu mitropoliei cu atàtu mai usioru, cu càtu elu fusese recomandat pre bine de càtra Stefanu Gelei superintendentele calvinescu si parochu in Alba-Iulia. Condi-tiunile inse care i s'au pusu acestui mitropolitu au fost de natura a extermina cu totulu credinti'a bisericei resaritene din Transilvani'a si a pune in loculu ei confessiunea hel-vetica calviniana. Las' cà principele Rakoczi smulse de sub jurisdic-tiunea mitropolitului orthodoxu pre cele trei protopopiate din districtulu Fagarasiului, éra in alte ținuturi pre comunele bisericesci romàne Alamor, Orascia, Hatiegu, Hunedóra, Ili'a si Chioarulu (Cetate de pétra), care tóte considerate cá trecute pre deplinu la confessiunea calviniana au fost supuse dea-dreptulu la jurisdic-tiunea superintendentului calvinu, dara apoi cele cincispredece conditiuni speciali puse in aceeași diploma mitropolitului au surpatu nu numai celu din urma restu alu autonomiei bisericesci, dara au cassatu si dogmele credintiei cu care se distinge biserica resaritena de cea reformata, cà-ci anume prin punctulu 2 se impune introducerea si învetiarea in totu coprinsulu provinciei mitropolitane a Catechismului calvinescu tiparitu romanesc in a. 1643. P. 4. dispune, cá s. cuminecatura se se dea numai la persóne adulte, éra la prunci nu. P. 6 interdice cultulu religiosu alu crucei si alu icóneloru. P. 7 regulédia ritulu inmormentariloru. P. 8 se ocupa cu casatoriile si decide cá mirii si miresele se depuna juramentu. P. 10 opresce strinsu pe mitropolitu, cá pre acei romani, cari voiescu se tréca pe fatia si definitivu la legea calvinésca, se nu cutedie nici elu nici subordinatii sei a'i desmenta, a'i abate sau turbura, ori a irita pe poporeni asupra lor, ci se'i considere si de ací incolo cá pe parintii si pe fratii lor. P. 11. Sinodu se tie in fiacare anu, dara se nu

se incumete a lua decisiuni in cause mai grave fără a cere consiliulu, censur'a si aprobarea superintendentulu reformatu alu unguriloru. Cu acésta conditiune mitropolitulu romaniloru era dejositu la gradulu unui protopopu in raportu cu episcopulu seu.

Conformu punctului 12 mitropolitulu si consistoriulu seu aveau se judece pe protopopi, dara nu le era permisu nici a'i depune nici a'i installa fără a supune cauzele loru la revisiunea superintendentulu ungurescu.

Dupa punctu 13 tóte cauzele mai grave venite la mitropolitu pe calea apelatiunei si fiind judecate, sententiele sau deliberatele consistoriului trebuie se fia supuse la censur'a superintendentulu, pentru cá se póta fi executate.

Scurtu, in puterea puncteloru 12 si 13 superintendentulu calvinescu avea jurisdictiune mai intinsa preste provinci'a mitropolitana a poporulu romanu, decâtu are chiaru pap'a Romei preste arhiepiscopii catolici.

P. 14 interdice clerului romanescu cununii, baptisme, inmormentari la familii unguresci, éra viceversa n u.

Punctu 15 cere dela mitropolitu credintia neclatita càtra domnitoriu, cum si o dare anuala de 32 piei de șderu ce se numesce si foina (lat. Martes) si patru de rîsu numitu si linciu (lat. Lynx vulgaris).

Confessiunea reformată avuse a suferi si ea lupte grele, inse sub domni'a de 16 ani alui Gabriel Bethlen (1613—1629) se consolidase fôrte multu asia, in câtu G. Rakoczi I in cei 18 ani ai domniei sale (1630—1648) standu si elu sub apararea eficace a portii otomane, a pututu se mérga multu mai departe fatia si cu biseric'a romana de aici, mai alesu cand acésta nu era intru nimicu ajutata si aparata de càtra poporale de aceeasi religiune, afara daca s'ar da vreo inportantia prea mare sinodului dela Iasi.

§ 33. Mitropolitulu SAVA BRANCOVICI. Dupa mórtea lui Stefanu Simionu principele Georgie Rakoczi cu diplom'a sa data din Clusiu-Manasturu 28 Decembre 1656 la recomandarea superintendentulu calvinu Georgie Csulai denumise mitropolitu pe renumitulu barbatu Sava Brancovich et Corenics de nationalitate sèrbu, descendente dintru o familia de principe. In acésta diploma asia precum

se vede ea publicata de către câțiva istorici și mai pe urma de Cipariu împreună cu una parte din biografia acestui metropolit, nu se vedu condițiunile puse lui Ștefanu Șimionu, după noi înse acelea se întielegu de sinesi, îndată ce vedemu recomandat pe Sava de către Csulai; înse ce condițiuni rui-nătoare de biserică mai voim se aflamu în diploma, când acuma ne este cunoscutu de ajunsu martiriulu acelu mitropolitu.

Aici merita a se însemna și alta înpregiurare multu semnificativa, care este, că în dilele acestui Rakoczi nu numai mitropolitulu, dară și protopopii romani erau denumiți de către principe, precum avemu exemplu strigatoriu în denumirea lui Șimionu Petrascu în officio Petrupopae sive Senioris cu decretu din 11 Augustu 1652 pe langă patru condițiuni și adeva: că 1. Cuventulu lui Ddieu se'lu vestésca elu și popii subordinați lui în limb'a loru materna; 2. Catechismulu (calvinescu) tiparitu pentru romani se'lu citésca și se faca a se citi în biserică; 3. că riturile »superstitiose« delă Baptismu și delă *Cummi* se le cassadie, adeva acelea doue sacramente se nu le mai administre așa precum se cere după tipiculu biserică orientale; 4. Se dependa în tóte delă superintendentulu reformatu și în afacerile sale se ia instructiuni delă acela.¹⁾

Adeva Rakoczi a scosu și pe acelu protopopu de sub jurisdicțiunea metropolitului, pre când mai era în viația Ștefanu Șimion.

Sava gubernase biseric'a 24 de ani. Între anii 1656 și 1661 Transilvani'a rapedita dintru o catastrofa în alt'a, domni'a ei se schimbă de câteva ori. Mitropolitulu carele avea o prea întinsa cunoscintia de ómeni și de prefacerea lucrurilor omenesci, nu lipsi a'și cere confirmarea delă fiacare din acei principii efemeri, adeva Franc. Rhedei, Acatiu Borcea, Ioanu Kemény și în urma Apafi. Toti 'iau facutu pe voia, pentrucă fiacare din ei avea trebuintia de brăția române și serbesci, spre a se apăra în contra rivaliloru sei.

Acatiu Borcea (Barcsai), care trecuse la legea calvina, éra înainte de a fi pusu de turci principe, fusese banu în Caransebesiu, unde înca petrunsesse calvinismulu, în diplom'a sa din Bistritia 15 Martiu 1659. În acésta diploma prin-

¹⁾ P. Bod Historia Unionis Valachorum C. I § V.

Scutire de decime

cipele spune că avuse în cugetu a lua la revisiune starea popiloru romanesci, sciindu elu că acei popi sunt supusi din vechime la multime de asupriri cu platirea decimeloru, none-loru si alte exactiuni, pe care le storcu dela ei oficialii foarte egoisti, cari isi cauta folósele proprie (propriae saltem studentes utilitati), din care cause popii romaniloru saraci mandu, abia isi mai potu implini missiunea loru, fiindu-că se afla in orbia sufletésca foarte blastemata (detestanda coecitate premantur), ceea ce este atátu in contra lezei divine câtu si in contra vocatiunei preotiesci. Deci principele rugatu fiindu si de către mitropolitulu Sava Brancovics declara pe popii romanesci scutiti pe viitoriu de plat'a oricaroru decime si none pe sam'a fiscalului, si anume din grâu, secara, ordiu, ovesu, malaiu, linte, mazare, bobu sau mai bine fasole, tenchiu, canepa, inu, albine, oi, miei, si alte vite supuse la decime, care se scotu in toti anii pentru fiscu nu numai dela poporu, ci si dela popii romaniloru. Barsai dà ordinu la toti functionarii fiscali intru intielesulu acesta si asia popii romani au pututu se remàie scutiti de acelea decime hotiesci in dominiile statului si in cele private ale principelui, nicidecum inse in dominiile magnatiloru si ale celorlalti aristocrati, precum nici in sasime, pentrucă magnatii si sasii nu voiau se audia de diplome domnesci nevotate si nepublicate in dieta. Preste acestea bietulu principe Acatiu Borcea domnise cu precurmare numai intre anii 1658 si 1659, apoi puçinu si in 1660 candu fu asasinatu in modu foarte barbaru de către rivalulu seu Ioanu Kemény.

Totusi acelu privilegiu datu popiloru romani a pututu fi acestora de órecare folosu celu puçinu in fiscalitati, dupace si principele Mich. Apafi la rugarea clerului ilu confirmase prin diplom'a sa din Alba-Iulia I-a Septembrie 1663 si înca cu adaosu, că dupace in diplom'a lui Borcea nu stà scutirea si din vii, Apafi érta popiloru si decim'a din vinuri, precum si unu censu montanisticu, care nu este definitu mai de aprópe. La acésta diploma a lui Apafi este scrisu si cancelariulu seu Ioanu Bethlen.

Tocma in a. 1734 episcopulu unitu Inocentiu Clain (Miculu) mai aflase de lipsa a scóte din arhivele dela Manasturu unu asia numitu transsumtum, de care crediuse

ca se va putea folosi spre scutirea clerului de asupra, care nici sub domni'a casei de Habsburg nu mai voiau se incete.

Scutirea preotiloru de dieciuieli va fi duratu de joi până mai apoi. Functionariloru nu le pasase de citatele diplome, că-ci adeva sub dat'a din Alb'a-Iulia 20 Dec. 1673 adeva dupa diece ani Apafi érași emitte o diploma, in care constata că popii romanesci sunt fórte asupra si siliti a se sustiné cu munc'a bratialoru, de aceea sunt si fórte ignoranti, lipsiti de luminile adevéruului; deci elu voindu se'i ajute decerne, cá popii romanesci se nu mai dea dieciuieli din vinu, gràu si din celelalte producte care se facu pe locurile loru si pe ale bisericeloru, precum nici din oi, din stupi si din porci, numai se nu cutedia a insiela scutindu si vite de ale altora pe langa ale loru.

Nu trecura trei ani dela diplom'a din 1673 si popii romaniloru éra reclama la principele in contra decimatoriloru, a prefectiloru preste dominiile fiscali si contra popiloru sasesci, aratandu că toti aceia nu voru se scia nimicu de privilegiulu principelui. Cu decretu din Gurghiu 12 Aug. 1676 Apafi muștra pe decimatori si pre popii sasesci si le comanda se lase in pace pe popii romanesci.

Tóte acestea aparari de asupra si de platirea decimeloru erau numai mesuri palliative, cu care nu se mai putea impedecea desfiintierea totala a bisericeii greco-resaritene din Transilvani'a si Ungari'a cu tóte inștitutiunile sale, daca nu aru fi intervenitu catastrofe estraordinarie preste acésta tíera, cá se infrene omnipotenti'a popóraloru protestante de aici. Superintendentii si predicatorii calvini razimati bine pe diplomele principiloru anteriori, prin care li se dedese putere asupra bisericeii romaniloru, n'au lasatu in pace nici pe lenesiulu principe Michailu Apafi, până ce nu le-a facutu pe voia.

In a. 1669 mitropolitulu Sava si frate-seu Georgie abia se voru fi intorsu din Russi'a si din tierile romanesci dela cersitoria pentru restaurarea mitropoliei arse de doue ori, pre cand superintendentele de atunci Petru Kovásznai mijlocise la Apafi innoirea diplomei lui Sigismund Rákoczi din 1608 si alui Georgie Rakoczi I cea cu 15 condituni puse mitropolitulu romaniloru (Vedi mai sus). Acésta diploma confirmatóre alui Apafi are dat'a din Alba-Iulia 20 Februaru 1669.

Apafi mai adauge la cele 15 conditiiuni ale lui G. Rákoczi alte patru dictate lui de către Kovásznai si adeca: 1. cá unde se póte, se se faca scóle si pentru romani, anume in monastirea dela Alba-Iulia, cá-ci nici acolo nu erau, apoi in comitatele Hunedór'a, Marmati'a si Cetatea de pétra (Kövár), in care se invetie a citi, a scrie, sau si mai multu. 2. Se se restaure tipografi'a romanésca din Alba-Iulia; 3. cá popii cáti sciu citi numai serbesce in biserica fàra a intielege ceva, se fia cu totul departati si in locul acelora se se puna popi cari cunosc limb'a si literatur'a romanésca; 4. Cá episcopulu romaniloru (episcopus Valachicus), adeca mitropolitulu se dependa absolutu dela jurisdictiunea superintendentelui reformatu nu numai in aplicarea popiloru si a protopopiloru, in regularea si pedepsirea loru, in visitatiuni canonice, in revisiunea causeroru grele bisericesci, ci si in convocarea si conducerea sinódeloru, éra dupa inchiderea sinodulu mitropolitulu cu cátiva membri se fia datoriu a trece in sinodulu unghurescu in persóna, pentru-cá in acésta se se ia la revisiune seriósá tóte decisiunile luate in sinodulu romanescu, precum si cá se aiba ocaziune de a invetia mai bine preceptele adeveratei religiuni, adeca ale celei calvinesci.¹⁾

Dupa Kovásznai urmà Tofeus cu propagand'a sa intre romani. Acesta mai trase la confessiunea sa pre cátiva protopopi, cari in tineretiile loru apucasera a invetia carte la calvini. VEDIENDU aceste mitropolitulu Sava dupa întórcerea sa din Russi'a, a reclamatu in contra lui Tofeus la Apafi.

Cá respunsu la acea plansóre a mitropolitulu ne stà de inainte decretulu lui Apafi scrisu unghurescu din Alba-Iulia 14 Iuniu 1674, intru care provocandu-se la exemple pe care le avea dela principii Transilvaniei cei mai de inainte si la usulu sau prax'a vechia, supune din nou pre totu clerulu si pre tóte bisericile poporulu romanu de a dreptulu la jurisdictiunea superintendentulu Gaspar Tiszabecsi, care urmasé dupa Tofeus. Precum înainte de aceea superintendentii calvini domnia in biserica romaniloru, asia si astadata lui Tiszabecsi se dà tóta puterea, cá se faca visitatiuni bisericesci,

¹⁾ A se vedé testulu latinescu intregu la Cipariu Archivu Nr. XXXI din 1 Ian. 1870. pag. 611—612.

se coréga erorile câte le-ar descoperi, se indrepte dupa inpregiurari, se póta cita inaintea sa pe oricine, éra daca s'aru afla ómeni nesupusi, se scia cà voru fi pedepsiti.¹⁾

Totu in acelu decretu Apafi vorbesce éra despre tipografi'a din dilele lui Rákoczi, urmele careia se perdusera si comitte lui Tiszabecsi cá se o caute.

Era moralicesce preste putintia, cá Sava Brancovics se nu'si fia ridicatu vocea sa din nou in contra acelui decretu tiranescu, prin care libertatea consciintiei luase lovitura de mórte. Acésta se adevéri prin unu altu decretu alu lui Apafi din Alba-Iulia 30 Dec. 1674, in care acesta provocanduse la plansórea mitropolitului si a sinodului, constata cà in adevéru s'au fostu smulsu biserici, preoti si protopopi de sub jurisdictiunea mitropoliei, apoi adaoge, cum se dice, cu gur'a altuia, cá de aci incolo se nu se mai intemple rapiri de acelea, se lase mitropolitului si preotiloru veniturile de pàna atunci, cà-ci altele n'au.

Cum se putea cá se mai scape mitropolitulu si clerulu seu intregu de sub jugulu superintendentului? Cum era cu putintia cá superintendentii (episcopii) calvinesci se nu mai rapésca biserici, preoti si protopopi de sub jurisdictiunea mitropolitului romaniloru, cand acesta ajunsese mai de multu supusu cu consistoriu, cu sínóde si cu totu clerulu seu subordonatu calvinului!

Vede oricine cà o catastrofa mare era in ajunu de a sparge si a devasta biseric'a romaniloru.

Chronicari spunu, cà mitropolitulu Sava Brancovics in functiunea sa indelungata castigase averi mari, asemenea si frate-seu Georgie, despre care biografulu serbu dice cà avea rangul de comite. Resistenti'a lui Sava la necurmatele invasiuni in

¹⁾ Acestu decretu emanase in limb'a magiara, pre cand tóte celelalte decrete si diplome relative la biseric'a romaniloru citate pàna aici se afla scrise in limb'a latina. In acestu unghurescu din 1674 potestatea superintendentelui calvinescu preste mitropolitulu si metropolie este defnita asia: „Minekokaért húségtéknek kegyelmesen és seriò parancsoltuk, valamikor megirt tiszteletes Tiszabetsi Gáspár Uram Religionkon lévő Orthodoxus Püspök" ak Húségték Ekleziainak (sic) visitatziojokra ki-mégyen, ki-izenvén akár mely helyjekre, valakiket hivatni fog, okvetlen compareálni hivataljára előállani, el nemulassák etc. etc.

biseric'a sa si la tóta propagand'a fanatică a superintendentiloru reformati revoltá nu numai pe acestia, ci si pre tóta aristocrati'a calvinésca din Transilvani'a si Ungari'a, care vedindu violentele incercari ale episcopatului catholicu si ale iesutiloru de a sparge si a nimici reformatiunea, cercau din tóte puterile cá se'si inmultiésca cu orice pretiu sect'a si se'si consolidadie domni'a prin conversiunea poporului romanescu intregu la legea calvinésca. Mitropolitulu Sava, de si acuma betranu si suferindu greu de podagra, li se opunea din resputeri, dara precum ese din totu decursulu processului, fórte puçinu sau nicidecum ajutatu din partea clerului iobagitu, aservitu, terorisatu si totodata fórte ignorantu. Asia mitropolitulu Sava trebuea se cadia cu orice pretiu si înca fórte greu. Confiscarea de avere in dilele lui Apafi era lucru de tote dilele. Cause, sau si numai preteste si martori mincinosi se aflau fórte usioru. Cei doi boieri Székely si Naláczi insetasera de multu dupa àverea mitropolitului. Se convóca unu sinodu la comanda, se scotu cá martori nisce popi infami si mitropolitulu este depusu, degradatu, aruncatu in prinsóre, batutu cumplitu pàna la sange, precum adeveresce si Cserei, apoi dupace scirea despre acelea infamii ajunsese la Bucuresci si la Constantinopole, pe unu timpu orecare liberatu din prinsóre.

§ 34. Mitropolitulu Iosifu Budai. Intr'aceea sinodulu care apucase mai demultu sub comand'a superintendentului reformatu alege in loculu lui Sava mitropolitu pe Iosifu Budai din comun'a Pischintiu din comitatulu Hunedórei, pre unde reformatiunea strabatuse afundu intre romani.

Diplom'a lui Apafi, prin care noulu mitropolitu Iosifu este confirmatu in scaunu a emanatu din Alba-Iulia 28 Decembre 1680 si ea coprinde mai din cuventu in cuventu tote acele 15 conditiuni inprumutate din diplom'a lui G. Rákoczi dela 1643 si adaose cu cele patru ale lui Apafi din a. 1669 citate mai in sus, adeca cu totulu 19 conditiuni, dintre care tocma cea din urma este aceea, prin care se decretà si sanctionà din nou nulificarea totala a autonomiei bisericeii gr. orientale, care fu supusa din nou si definitivu superintendentiloru calvini si sinodului loru, carele precum este bine cunoscutu, se

Foba lui Sava

compune nu numai din popi ci si din mirenii cei mai de frunte, adeca din aristocrati.¹⁾

Dupa tóte acelea ferecaturi prin diplome mai urmă si unu juramentu de fidelitate, pe care mitropolitulu romanilor ilu depunea in manile superintendentului calvinescu, precum arata si chronicariulu Petru Bod fost popa calvinescu, ale carui scrieri se vedu citate mai de multeori si de càtra Cipariu in studiile sale istorice. Acelu Bod in opulu seu latinescu titulatu *Brevis Valachorum Transsylvaniam incolentium historia*, care pàna acum se afla totu numai in manuscript, la § XV arata, cà si Athanasie a depusu juramentulu de credintia cu solemnitate la superintendentulu calvinescu in 24 Novembre a. 1698, adeca dupace se hironoise in Ianuariu alu aceluasi anu la Bucuresci.

Totu Petru Bod marturisesce in loculu citatu, cà pàna in acelu timpu multi popi romani, precum si protopopi se unisera in dogme cu reformatii si conservasera numai ritulu (fresce, pentru ochii poporului), éra magnatii reformati au asigurat pe càtiva din aceia prin unu documentu din 28 Novembre 1700 cà voru fi conservati in ritulu loru si voru fi aparati in contra tuturoru càti iaru turbura in libertatile loru. Acestia erau mai virtosu popii bisericeloru romanesci din comitatulu Hunedórei. Altii éra si nu puçini (adeca multi)

1) Aici aflamu de lipsa a cita chiãru textulu latinu alu conditiunei a 19-ea pre càtu aceea nimicesce autonomi'a bisericei. „XIX Ut episcopus Valachicus non solum in pastorum ac seniorum valachicorum ad suum ministerium ordinatione, ac indignorum depositione aut poenitentium reassumptione, generali visitatione ecclesiarum valachicarum, revisione arduarum causarum ecclesiasticarum, sed etiam in indictione et directione synodi generalis valachicae a praescripto Episcopo orthodoxo Transylvaniae dependeat, finitaque synodo valachica in synodo orthodoxa evangelicae religionis reformatorum pastorum hungarorum ad nutum praenominati episcopi personaliter cum certis sibi adjunctis compareat, partim ut res in sua synodo decisae maturae revisioni subiciantur, partim ut rerum religionis verae processuumque ecclesiasticorum maiorem notitiam addiscat, suosque deinde iisdem instituire valeat etc. In fine amerintia protopopiloru si popiloru cu pedepse, daca nu se voru supune superintendentului calvinescu in tóte afacerile religióse si bisericesci. (Vedi Cipariu Acte si Fragmente pag. 60—70 et Archiv pag. 632.)

declarau, că de voru fi siliti, mai bucurosu se voru uní cu reformatii decātu cu romano-catolicii.¹⁾

Si fatiã cu tóte acestea adevèruri istorice scriitoriulu anonimu aflatu in colectiunea remasa museului din Clusiu dela com. Emericu Miko are fruntea se sustîna, că sub domni'a de una suta de ani a principiloru calvini romanii din Transilvani'a au traitu in mare libertate.²⁾

Se ne resumamu si se inchieiemu acésta parte a studiului nostru relativa la subjugarea bisericeii gr. orientale romane si sfasierea ei in doue confessiuni religióse, sub periodulu domniei principiloru calvini si chiaru dupa mórtea lui Apafi pàna la 1700.

Districtulu Fagarasiului sau asia numita Tiér'a Oltului locuita numai de romani a fost calvinita înca dela finea vécului alu 16-lea, éra Sigismund Bathori a scosu acea parte a tierei de sub jurisdictiunea mitropolitului si 'ia datu episcopu romanu de nationalitate, inse calvinu de confessiune. In acésta stare separata ílu sustínu tóte diplomele confirmátore de mitropolitu pàna inclusive alui Apafi.

In Comitatulu Hunedórei, celu mai intinsu din tóte comitatele Transilvaniei locuitu éra si aprópe numai de romani, mai toti popii cu protopopii loru si cu boierii (cenezi, nemesi, nobili magnati sau cum le mai dicea) trecusera la reforma-

¹⁾ Az oláhok vallásokra nézve nagy szabadságban éltenek (Az Oláh nemzet eredetéről. Cola 3.)

²⁾ Marturi'a lui Petru Bod suna in originalu asia: „Erant non pauci ex Valachorum Ministris cum Reformatis uniti eandemque praeter Ritus sequentes fidem, etiam ex Petropopis. Tales aliquot a Proceribus Reformatis die 28-va Novembris Anni 1700 literis adsecurati, quod in Ritibus eorundem conservabuntur, et adversus quosvis libertatem eorundem perturbantes proteguntur. Erant hi praecipue Ecclesiarum Valachicarum in Comitatu Hunyadiensi Ministri. Alii etiam non pauci si cogantur, promptiores se ostendebant ad Unionem cum Reformatis quam Romano Catholicis.

Éra intru o nota Libro II § 16 scrie acelasi Bod: Valachos cum Reformatis unionem habuisse: imo actù etiam fuerunt Petropopae reformatam religionem profitentes secundum Canones supra jam descriptos; tales fuerunt, Josephus Hatzegiensis; Ilyensis, Karansebesiensis etc. Adeca totu in districte pe unde nu erau locuitori magiari, ci numai romani calviniti.

tiune, éra pentru poporu, care tocma cá si astadi, nu intielegea nimicu din subtilitatile dogmatice, mai era tolerata una parte a ritului resariténu, care se si executá pre atáta, pre câtu se aflau carti rituali pe la biserici, la unele romanesci, la altele numai slavóne tiparite in limb'a vechia a slaviloru.

Dupace inse partea cea mai mare a familiiloru aristocrate din Transilvani'a se ținea cu fanatismu de confessiunea reformata si dupace este prea bine cunoscutu, cá precum in alte tieri europene asia mai vîrtosu in Ungari'a si in Transilvani'a domnii feudali incercau totu cá pe supusi se'i induplece la confessiunea loru, asía putemu se dâmu crediementu lui P. Bod cand ne spune, cá nu puçini popi romanesci erau fórte aplecati la legea calvinésca si la unirea cu calvinii. Totu P. Bod ne mai spune la altu locu, cá in mai multe biserici romanesci se facea servitiu ddieescu atátu dupa ritulu orientale catu si la óre anumite dupa celu calvinescu.

Inse ce mai voimu atátea probe despre calvinirea unei parti mari a bisericeloru romanesci pàna pre la Caransebesiù in Banatu, dupace avemu sub ochii nostri atátea diplome de ale domnitoriloru acestei tieri, prin care nu numai hierarchi'a este alterata, dreptulu canonicu alu bisericei resaritene delaturatu, dara si dogmele bisericei lovite de mórte prin catechismulu calvinescu introdusu si inpusu preste totu, înca si un'a parte a ritului timbrata cá superstítiuni babesci (superstitiones aniles. Punctu VII.)

Dara ce se ne si prea miramu de acelea desertiuni dela credinti'a vechia a bisericei resaritene in acelea vécuri, cand mai tóte dogmele celoru doue biserici mari nu numai erau combatute, ci si puse pe ascuțisiulu sabiei. Si ce se ne miramu de trecerea popiloru si protopopiloru romani la confessiunea calvina in acelea timpuri, in care dintre greci, bulgari, serbi, arnauti, macedoromani au trecutu cu diecile de mii la legea mohamedana. Încaî confessiunea calvina se numía totu christiana, ea marturisia unele dogme cá trinitatea si baptismulu, din contra celelalte popóra cand adoptáu alcoranulu, abjurau toti articlii de credintia ai tuturoru confessiuniloru christiane; si cá sute de mii au trecutu din acelea popóra la Islam se cunósce mai apriatu din impregiurarea, cá patriarchiile din Constantinople, Antiochi'a, Ierusalimu si Alexandri'a

au scadiutu in numerulu poporatiunei loru la conditiune de episcopii, precum aru fi de ex. cele mai mari romanesci.

Una impregiurare póte se supere pe istoriculu romanu, care se va fi ocupandu cu istori'a reformatiunei, éra aceea este, cà incependu dela 1566 pàna la 1670 nu dai in tóta istori'a Transilvaniei preste vreunu nume de preotu, calugaru sau episcopu romanu gr.-resaritenu, care sau se'si fia aparatu dogmele credintiei sale barbatesce, chiaru si cu pericolulu vietiei, sau totu asia de barbatesce se fia declaratv vreunulu pe fatia in ochii lumei, precum faceau apusenii, cà abjura credinti'a vechia si trece la o credintia noua. In locu de acestea lumea se pomenesce dintru odata cu episcopia calvinésca in districtulu Fagarasiului infiintiata pentru locuitorii sei si smulsa cu totulu de sub mitropolia. Cand au trecutu acei locuitori la legea calvinésca? Cine a fost fundatorulu acelei episcopii chiaru pe fruntariile Munteniei? Si alte districte locuite de romani cand s'au calvinitu? Si cu ce se ocupau in acelea timpuri miile de calugari resariteni, caroru le place fórte multu a se considera pe sine si a se numi aparatori infocati ai bisericei orthodoxe resaritene? Este prea bine cunoscutu, cà aprópe a síesea parte din pamentulu Romaniei se aflá in màna mórta, precum se dice in dreptulu canonicu, adeca in proprietatea monastiriloru grecesci inchinate si neinchinate. Dara unde erau in acelea monastiri theologii, canonistii, apologetii, unde seminariile deologi si scólele pregatitóre pentru acelea? Chronicarii spunu, cà si pe la 1700 se mai aflau si in Transilvani'a multe schituri sau asia numite monastiri mici, afara de cele cassate si secularisate dintru odata cu cele r. catolice. Ce faceau locuitorii schituriloru, pre cand mitropoli'a si tóta hierarchi'a bisericei romane din acésta tíera tragea de mórte? Unde era urma de ajutoriu din partea bisericei celei mari bizantine grecesci, care tragea venituri fórte mari dela poporulu romanu, anume din dominiile monastiriloru, din dispensatiuni, carti de ertatiune vendute fórte scumpu, din testamente, collecte, sarindarie si altele multe.

Se póte cà dóra la intrebari de acestea va respunde viitoriulu dupa cercetari indelungate prin archive mucede. Ceea ce ne vedemu noi deocamdata constrinsi a constata pe basea

numeróseloru legi, diplome si alte acte este, cà biseric'a poporului romanu din Transilvani'a si partile Ungariei a fost si pàna la a. 1700 desbinata in doue confessiuni, una greco-resaritèna sau bizantina orthodoxa, éra alt'a reformata calviniana sau unita in dogme, in canóne si disciplina cu cea calvina, inse asìa, cà si biseric'a gr.-resaritèna remasa crèdintiósã invetiaturei celoru siepte concilii ecumenice isi perduse si cele din urma resturi ale autonomiei sale, devenise subjugata de càtra superintendentulu calvinescu si ferecata prin juramentulu pusu de càtra mitropoliti la superintendenti, cari incepusera a se subscrie si ei »Episcopus Valachorum« si aroganti'a loru ajunsese pàna acolo, in càtu puneã si destituiã protopopi si preste totu dispunea orice si oricum ii placea lui in provinci'a mitropolitana. Câteva episcopii sufragane ale mitropoliei de Alba-Iulia se cassasera mai de multu si au remasu numai memori'a loru in titulaturele mitropolitului conservate in cartile rituali tiparite in limb'a romanésca. Desfiintierea mitropoliei, delaturarea totala a mitropolitului care ar fi fost in anumita epoca si sfarmarea întregèi hierarchii resaritene, era se fia înca numai cestiune de timpu la vreo ocaziune bine venita, daca evenimentele cele mari dela finea vécului alu sieptesprediecelea nu aru fi schimbatu cu totulu fati'a lucrurilor atàtu in Transilvani'a, càtu si in Ungari'a si mai departe in Europ'a.

In acèsta stare de ne mai audita decadentia si umilire rușinatóre se aflase biseric'a romaniloru in anii in cari cas'a de Habsburg luã in posesiune Principatulul Transilvaniei si pre cand loculu propogandei reformate calvine incepù se'lu ocupe propagand'a religiósã r.-catolica, fàra inse cá propagand'a calvina se fia parasitu lupt'a cu totulu, a schimbatu numai mijlócele si in locu de confessiune religiósã a luat de ținta nationalitatea genetica.

Ungurii reformati au crediutu cà erau datori nu numai confessiunei loru religióse, ci si mai virtosu existentiei loru nationale magiãre a resiste cu tóte mijlócele ertate si neertate, morale si nemorale la unirea bisericeii romane cu biseric'a romano-catolica sau cum se dice, la catolizarea poporului romanescu. Unirea romaniloru cu biseric'a Romei insemná in Transilvani'a reinvierea catolicismului trantitu mai de multu

la pamentu si aprópe exterminatu. Reinviãarea catolicismului, adeca a religiunei la care ținea cas'a de Habsburg si toti ai sei cu totu sufletulu si din totu cugetulu, aici in Transilvani'a insemná inmultirea si consolidarea partidei dinastice, paralisarea totala a partidei turcesci, care se compunea in partea sa cea mai mare din magiari calvini, de aci incolo era se fia tréb'a iesuitiloru si a episcopatului catolicu de a extermina cu totul tóte confessiunile protestante si a le unifica intr'o singura bisericã, precum era cea mai ferbinte dorintia nu numai a hierarchiei, dara si a imperatului Leopold I, de si acesta nu o spunea pe fatia asã precum au facutu iesuitii.

Cã reformatii au mai ținutu pe viatia pe mórte la unirea bisericei române cu ei si la domnia preste aceea înca si dupace imperatulu luase tiér'a dupa tóte formele in possessiune, se cunósce intre altele si din casulu prea memorabile, documentatu de Cipariu in Acte si Fragmente la pag. 254—255. Protopopulu Niculae dela Hunedóra murise. Mitropolitulu Teofilu denumesce sub dat'a din 9 Aprile 1697 in modu provisoriu pe popa Ioanu frate alu repausatului in calitate de administratoru pãna la convocarea sinodului. Dara superintendentulu Stefanu Veszprémi nevoindu se scia ceva de acea denumire facuta din partea mitropolitului, denumesce si elu totu pe popa Ioanu si totu in modu provisoriu pãna la adunarea »sinodului partialu«, totodata poruncesce ('s egy-szersmind parancsolom) popiloru, cá se asculte de popa Ioanu daca voiescu se scape de pedépsa, apoi se subscrie: Episcopu magiãru si romanescu reformatu din Transilvani'a.¹⁾

Odata convinsi despre acestea adevèruri istorice, si intru nimicu preocupati, ci remanendu cu totul obiectivi, nu ne vomu mira de nici-o catastrofa prin care a trecutu dela 1700 încóce nu numai biseric'a gr. orientala càta remasese orthodoxa in dogme, ci si càta se calvinise pãna in acea epoca.

Óre inse nu era cu pútintia cá clerulu si poporulu se nu intre in acelea valuri, se stea la o parte toti cá unulu, se nu se amestece in certele altora?

¹⁾ „Kglmetek kesz jó akaro attyafia a Christusban.

(L. S.) Veszpremi Istvan, Erdélyi Reformatus magyar és olah Püspök m. pr.“

La întrebarea acésta se respunde cu alt'a: Era óre cu putintia, cá clerulu si poporul se mai suferé si de atunci inainte acea sclavia fisica si spirituala sub care gema in intrunecime orbitóre si se nu dorésca schimbarea totala a conditiuniloru sale de viatia? Se fia ajunsu acestu poporu a perde orice sentimentu de libertate pâna la starea animaleloru dedate atátu de multu cu jugulu, in càtu la unu singuru semnu alu unui copiloiu se'lu ia in gùtu, sau incaí se se apropia de elu cá se ilu puna altulu?

A presupune asía ceva ar fi o adeverata insulta. Avemu o multime de probe, cà acestu poporu avea cá si altele, inainte cu doue sute cá si inainte numai cu una suta de ani, consciinti'a deplina a starei sale deplorabile in care se aflá elu. Poporu si cleru in mijloculu catastrofeloru dintre 1680 si 1700 nu avea in càtrau, trebuea se caute inpregiuru de sine si se védia, nu cumva resare si pentru elu o di de mantuintia. Ceea ce lipsía mai de totu acelei generatiuni de trei ori nefericite erau conducatorii carí se cunósca pe poporu, se audia suspinele sale, se scia nemeri calea mantuintiei, éra poporul se aiba incredere càtra ei, cà-ci de nu, acestia erau perduti. Ori-unde lipsescu acestea doué condítiiuni essentiali, despre adeverata emancipare nu póte fi vorba.

Capu VI.

Primele incercari ale unirei religióse cu biseric'a rom. catolica.

§ 35. Alti trei mitropoliti si apoi mitropolitulu TEOFILU primulu urđitoriu alu unirei cu Rom'a. Mitropolitulu Iosifu Budai hirotonitu in 23 Augustu 1680 a vietuitu numai pâna la 1682 in care anu îi successe in Aprile mitropolitulu Ioasafu. Acestuia 'i succese unu altu Sava si acestuia Varlaam. Toti trei inplinescu pe scaunulu mitropoliei unu periodu scurtu de diece ani fórte bogati in evenimente politice si bellice, dara cu atátu mai saraci pentru istori'a nóstra bisericésca. In acei diece ani turcii sunt batuti si luati pe fuga dela Vien'a. Bud'a cade; Transilvani'a este ocupata de trupele imperiali; aristocrati'a si Apafi depunu juramentulu, apoi acesta in 1690 móre. Vine